

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎՅԱՆԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ ՈՉ ԳՐՔԱՅԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԱՐՎԵՍՏԻ ԲԱԺՆՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ Հայաստանի ազգային գրադարան, արվեստի բաժին, հավաքածու, Խ. Աբովյան, բացիկ, լուսանկար, բնօրինակ նկար, օրացույց, հրատարակություն:

Keywords: National Library of Armenia, Art Department, collection, Kh. Abovyan, postcard, photo, original picture, calendar, publication.

Խաչատուր Աբովյանը իր գործունեությամբ նոր դարագլուխ է բացել ոչ միայն հայ գրականության, այլև բովանդակ հայ գեղարվեստական մշակույթի համար: Աբովյանը նոր ճանապարհ է բացել հայկական ամբողջ գեղարվեստի համար՝ ժողովրդի կյանքի ու ժամանակի հետ սերտորեն կապված ռեալիստական արվեստի ճանապարհը:

Աբովյանի հայրենասիրական գաղափարները տոգորել են արվեստագետներին, Աբովյանի ռեալիզմը ժառանգել են նաև հայ դրամատուրգիան և արվեստը: Միջնորդաբար, թե անմիջականորեն, իրենց վրա Աբովյանի ազդեցությունն են կրում հայ կերպարվեստի շատ ու շատ գործեր: Ստեղծագործական վերաբերմունք կյանքի երևույթների հանդեպ, անձնագոհ սեր դեպի հայրենիքն ու ժողովուրդը, վսեմ ու անխախտ սկզբունքներ. այն ամենը, ինչով բնութագրվում է Աբովյանի կյանքն ու ստեղծագործությունը, հավասարապես հոգեհարազատ է բոլոր արվեստագետներին՝ գրող, թե երաժիշտ, նկարիչ, թե դերասան [Ժամանակակիցները Խ. Աբովյանի մասին, 1941, 58]:

Արվեստի միջոցով Աբովյանի նվիրական կերպարի լուսաբանումը եղել և մնում է հայ դասական, ինչպես նաև ժամանակակից դրամատուրգների, կոմպոզիտորների, նկարիչների և քանդակագործների ընդգրկումն ու մեծ կարևորություն ներկայացնող թեմաներից մեկը: Ավելի քան մեկ դար առաջ մեծ լուսավորիչը կռահեց, իր կյանքով ու գործով գեներացրեց գաղափարներ, որ այսօր էլ ոգեշնչում են ժողովրդին: Ահա թե ինչու Աբովյանի կերպարն ու ստեղծագործությունը ներշնչանքի աղբյուր են եղել մեր արվեստագետների համար: Զուր չէ, որ Աբովյանի թեման այնքան շատ է զբաղեցրել մեր քանդակագործներին, երաժիշտներին, նկարիչներին, թատրոնին: Մեր անցյալի գրողներից թերևս ոչ ոք այնքան չի հուզել մեր արվեստագետներին, որքան Աբովյանը [Անմահ ավանդներ, 1955, 3-4]:

Հայաստանի ազգային գրադարանի արվեստի բաժնում խնամքով պահպանվում է Խ. Աբովյանին նվիրված ոչ գրքային հրատարակությունների ֆոնդ՝ բնօրինակ նկարներ, լուսանկարներ, ազդագրեր, բացիկներ, պաստառներ, օրացույցներ, ուղեցույցներ և այլ բացառիկ նյութեր:

Անդրադառնալով այն հարցին, թե ով և երբ է վրձնել Խ. Աբովյանի դիմանկարը, մեզ ծանոթ դիմանկարը Աբովյանի^օնն է, թե^օ ոչ, հարազա^օտ է, թե^օ կասկածելի... այդ հարցերը շատերին են հետաքրքրել: Այդ բոլոր հարցերի պատասխանը տալիս է բանասիրական գիտությունների դոկտոր, արվեստագետ Պիոն Հակոբյանը: Մեզ հասած առաջին յուղանկար-դիմանկարը ստեղծվել է մոտավորապես 1831 թ. աշնանը դորպատյան նկարիչ Լյուդվիգ ֆոն Մայդելի կողմից Աբովյանի կենդանության օրոք:

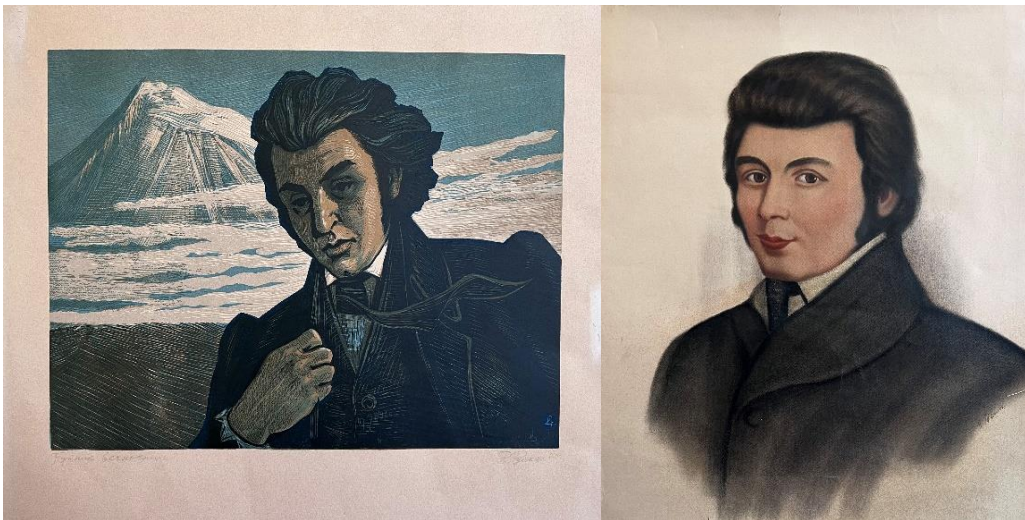
Պիոն Հակոբյանը գրում է. «Աբովյանի ողբերգական անհետացումից երեք ամիս անց, 1848 թ. հուլիսի 4-ին, ընդունված կարգով Երևանի գավառական խնամակալությունը, նրա թողած անձնական իրերի կարևոր մասը պատշաճ արձանագրությամբ պահ է տալիս կնոջը՝ Էմիլիե Լոգենին: Համապատասխան ցուցակի 16 և 38-րդ կետերից իմացվում է, որ դրանց մեջ է եղել նաև գրողի ձեռագիրը և որ խիստ կարևոր է՝ դիմանկարը՝ «Портрет Христофора

Абовяна»: Այս դիմանկարը Աբովյանի կնոջ մոտ էր մնացել մինչև նրա մահը: Վավերագրով հաստատված է, որ Աբովյանի որդին՝ Վարդանը 1861 թ. հունվարի 19-ին Դորպատից վերադառնում է Հայաստան և մորն այլևս կենդանի չի գտնում: Աբովյանի ձեռագրերը մնացել էին աղջկա՝ Ադելաիդայի տանը՝ անմխիթար վիճակում, շատը ցրված ու կորած, դիմանկարն անհետացած: Վարդանը անմիջապես տեր է կանգնում հոր գրական ժառանգությանը և կարգի բերում ձեռագրերը: 15 տարի կորած համարվելուց հետո Վարդանին հաջողվում է վերադարձնել հոր յուղանկարը ինչ-որ պարոնից, սակայն անմխիթար վիճակում՝ եզրերը մաշված և պատառոտված» [Հակոբյան, 1967, 45]:

Նոր դիմանկարը վերականգնելու համար Վարդանը խնդրում է նկարիչ Գևորգ Բաշինջադյանի աջակցությունը: Աբովյանի դիմանկարը վերականգնելու համար Գ. Բաշինջադյանը պատառոտված ծայրերը ուղղում է, անջատված մասերն իրար մոտ բերում և, ապա, ամբողջը կպցնում ամուր ստվարաթղթի վրա, իսկ բաց մնացած տեղերը լրացնում սև ներկով:

Նկարն այնուհետև սրբություն է դառնում Աբովյանի որդու, ապա նաև թոռների համար: Նրանք 1938 թ. օգոստոսին գրողի ձեռագրերի հետ պապի պատկերը նվիրում են Հայաստանի գրական թանգարանին (Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան), ուր և պահվում է մինչ օրս:

Հայաստանի ազգային գրադարանի արվեստի բաժնի լուսանկարների հավաքածուում պահպանվում են Խ. Աբովյանի բացառիկ 2 բնօրինակ նկար՝ Հրաչյա Ռուխկյանի գրաֆիկական աշխատանքը և ևս մեկը: Վերջինը բացառիկ նմուշ է, որը առկա է միայն Հայաստանի ազգային գրադարանում: Ամենայն հավանականությամբ դրա հեղինակը ռուս սովետական նկարիչ, ռեժիսոր Նիկոլայ Տիտովն է՝ ծնված 1950 թ. Մոսկվայում: Այլ մանրամասներ նկարի մասին, ցավոք, չկան: Երբ է նկարվել, և ինչն է եղել Աբովյանին նկարելու դրդապատճառը՝ անհայտ են:

Խ. Աբովյանի դիմանկարից արված լուսանկարները հարյուր-հազարավոր օրինակներով տպվում են դասագրքերում, գրական-պատմական հետազոտություններում և առհասարակ շատ տարածված են մեր շրջանում: Այս գործի համար պետք է շնորհակալ լինենք Դորպատում ապրող բժիշկ, Վարդան Աբովյանի ընկեր Լևոն Տիգրանյանին, քանի որ նա է Վարդան Աբովյանին համոզել տրամադրել իրեն յուղանկարը և հենց այդ լուսանկարի շնորհիվ է, որ մենք չենք կորցրել մեր հանճարի միակ նկարը:

Տպագրական եղանակով առաջին անգամ Աբովյանի դիմանկարը հրատարակվել է 1890 թվականին Ալիշանի «Այրարատ» աշխատության մեջ: Դրանից յոթ տարի հետո՝ 1897 թ., վերատպվում է Մոսկվայում լուսանկարիչ Բարկանովի կողմից: Վերջինս դիմանկարի եզրերի պատառոտված մասերը կրկնակի վնասելուց խուսափելու համար դրել է ձվաձև շրջանակի

մեջ, ինչն էլ բավականին հաջող է ստացվել: Աբովյանի նկարի այս երկու տպագիր տարբերակները գրեթե չեն տարբերվում իրարից և այնուհետև շատերն են այս օրինակներից լուսանկարել ու արտատպել⁶:

Հայաստանի ազգային գրադարանում պահպանվում են Աբովյանի առաջին յուղանկարից արված բազմաթիվ լուսանկարներ՝ տարբեր չափերի և ֆորմատների: Լուսանկարների մեջ մեծ արժեք է ներկայացնում Աբովյանի մահվան հարյուրամյակի առիթով 1848 թ. լույս տեսած ազդագրի լուսանկարը, որից Գրադարանը ունի 2 տարբեր չափերի լուսանկար և մեկ մեծ պաստառ: Այստեղ պատկերված են Խ. Աբովյանի հայրական տունը, Էջմիածնի Մայր տաճարը, Արարատը, 1828-1829 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմից մի դրվագ, «Վերք Հայաստանի» և «Պարապ վախտի խաղալիքի» գրքերի տիտղոսաթերթերը, հայ գրողներ Ստ. Նազարյանը, Մ. Նալբանդյանը, Պ. Պոռոջյանը, Դ. Աղայանը և մեջբերված են Խ. Աբովյանի որոշ մտքեր:

Հայաստանի ազգային գրադարանի արվեստի բաժնում կա նաև Աբովյանին նվիրված բացիկների հարուստ հավաքածու:

Առհասարակ, Խաչատուր Աբովյանի մասին շատերի պատկերացումները սկսվում ու ավարտվում են «Վերք Հայաստանի» վեպի մեկ նախադասությամբ. «Օրհնվի էն սհաթը, երբ ոսի օրհնած ոտը Հայոց լիս աշխարհը մտավ...» [Աբովյան, 2002, 121]:

Սակայն քիչ է հայտնի, որ Աբովյանը հարում էր Ներսիսական կուսակցությանը, որը դժգոհ էր հայոց եկեղեցու և, առհասարակ, հայերի հանդեպ ցարական Ռուսաստանի քաղաքականությունից:

«Զիրականացան հայ ժողովրդի քաղաքական ակնկալությունները, որոնց համար ռուսները քաղաքական հույսեր էին ներշնչում ռուս-պարսկական և ռուս-թուրքական վերջին պատերազմների ժամանակ՝ հայերի աջակցությունը ստանալու նպատակով» [Հակոբյան, 2013, 87]: Ներսիսականներն ամեն ինչ անում էին Թբիլիսիի հայոց դպրոցը ռուսական ազդեցությունից դուրս պահելու ուղղությամբ:

Այն, որ Խաչատուր Աբովյանն առաջինն էր, ով Դորպատի համալսարանի պրոֆեսոր Ֆրիդրիխ Պարրոտի⁷ գլխավորած արշավախմբի հետ Արարատ լեռան գագաթը բարձրացավ, գիտենք բոլորս: Սակայն այնքան էլ չի խոսվում այն մասին, թե այդ համարձակ քայլն ինչ է արժեցել Խաչատուր Աբովյանին:

⁶ ԳԱԹ-ում պահվում է այդօրինակ մի լուսանկար՝ որոշ շտկումներով արտանկարված Աբովյանի Երկերի մոսկովյան հրատարակությունից, Հեռավոր Արևելքի Ամուրյան երկրամասի Նիկոլայ-Ուսսուրիյսկ քաղաքում հիմնավորված հայագի լուսանկարիչ Ա. Մ. Բուդաղյանցի արվեստանոցում:

⁷ Ֆրիդրիխ Պարրոտ, 1791-1841, բնագետ, բժիշկ, Արարատ բարձրացած առաջին մարդը:

1829 թ. սեպտեմբերի 27-ին, երրորդ փորձից հետո, ժամը 15:15-ին, պրոֆեսոր Պարրոտին և էջմիածնական Աբովյանի գլխավորած 6 հոգանոց խմբին հաջողվում է բարձրանալ սրբազան լեռան գագաթը: Նրանք մոտ 45 րոպե են անցկացնում Արարատի գագաթին, Պարրոտը երկրաբանական չափումներ է անում, որոշում լեռան բարձրությունը: Աբովյանը լեռան գագաթին տնկում է իր հետ բերած փայտե խաչը, ապա արշավախումբը բռնում է վերադարձի ճանապարհը: Փորձելով ինչ-որ բան հետը վերցնել և ոչինչ չգտնելով՝ Աբովյանը թաշկինակի մեջ մի սառույցի կտոր է փաթաթում, ապա հավիող այդ սառույցի ջուրը լցնում շիշն ու վերցնում իր հետ [Հակոբյան, 1997, 125]:

Արարատի գագաթը հաղթահարելուց հետո, սակայն, բոլորին տարակուսանքն է պատում, անգամ Պարրոտին. լեռան գագաթին Նոյի տապանը չկար: Բայց ինչպե՞ս էր դա հնարավոր. ժողովուրդը գիտեր, որ ջրհեղեղից հետո այդ տապանը կանգնած է Արարատի գագաթին: Դրան հավատում էին վերելքի բոլոր մասնակիցներն անխտիր: Բայց այդ դեպքում ո՞ւր էր անհետացել տապանը, և ինչպե՞ս է, որ ոչ ոք չէր իմացել: Մի թե սխալվել են, հավատացել են մի բանի, որը չի եղել: Հատկապես վախեցած ու տարակուսած էին նրանց ուղեկցող շինականներից երկուսը, որոնք մինչև գագաթ բարձրացել էին:

Պարրոտը փորձում է առաջ քաշել միակ հնարավոր վարկածը՝ տապանը չի անհետացել, շարունակում է մնալ սարի գագաթին, պարզապես ծածկված է սառույցի հաստ շերտով: Հետևաբար՝ անտեսանելի է: Այս վարկածն ավելի է սարսափեցնում շինականներին. փաստորեն, իրենք սրբապղծություն են արել՝ կանգնելով տապանի վրա: Դրա պատասխանն էլ Աբովյանն է գտնում, թե՛ իրենք կանգնած են եղել ձյան ու սառույցի վրա, ոչ թե անմիջականորեն տապանի: Հետևաբար՝ իրենց արածն ամեննին սրբապղծություն չէ [Նույն տեղում, 126]:

Էջմիածին վերադառնալով՝ Աբովյանը հանդիպում է տխուր մի իրականության. «Արյունոտված սրտով ես կրկին հանդիպեցի Էջմիածնի սև պատերին, որոնք ինձ երբեք այնքան սարսափելի չէին թվացել, ինչպես այդ ժամանակ: Ինձ համար աներևակայելի տանջանքներով անցավ ամբողջ շաբաթը: Համարյա ամեն օր ես կանչվում էի՝ այն ժամանակ դեռևս հզոր և ամբողջ եկեղեցու և, նույնիսկ, ազգի վրա անսահմանափակ իշխանություն ունեցող սինոդի սարսափելի դատաստանին [Պիոն Հակոբյան, 69]:

Հայ մամուլը ևս դատաստան էր պահանջում Աբովյանի դեմ, որը Արարատյան վերելքներով «պղծել» էր ազգային սրբությունները [Նույն տեղում, 69]:

Այդ առիթով Աբովյանը խոստովանում է. «Մեկի հանդիմանությունները, սպառնալիքները, հրահանգները, մյուսի խոստումները՝ այդ օրվանից հինգ տարի անց եպիսկոպոսական աստիճան և տեղ տալու վերաբերյալ, ոչինչ, ոչինչ չէր սարսափեցնում, չէր հրապուրում ինձ: Սարսափելի հուսահատությունը դժոխային ուժով համակեց ինձ» [Աբովյան, 1956, 134]:

Նա ներկայանում է սինոդին և հայտնում հոգևոր կոչումը թողնելու իր վճիռը:

«Սինոդը միաբանության ցուցակից ջնջելով իմ անունը, նզովք կարդաց՝ օրհնության փոխարեն: Խլեցին իմ բոլոր իրերը՝ մինչև վերջին թելը, թողնելով միայն վրայիս հագուստը: Վայ նրան, ով դրանից հետո նույնիսկ համարձակվեր ինձ ողջունել: Մութ գիշերին, առանց մի կուպեկի, դուրս եկա վանքից ու գիշերն անցկացրի փեսայիս տանը՝ Վաղարշապատում» [Նույն տեղում, 134]:

Հոգեկան ծանր ապրումների մեջ Աբովյանը վերադառնում է ծնողների տուն: Եվ ահա 1830 թ.-ի գարնանը ստացվում է Պարրոտի նամակը Աբովյանի անունով. «Միրելի՛ բարեկամ, Ձեր վիճակը որոշված է, կատարվել է՝ ինչ ցանկանում էիք: Անհամբեր սպասում եմ Ձեր ուրախ գալստյանը» [Հակոբյան, 1967, 75]:

Աբովյանի՝ Դորպատում պետական կրթաթոշակով սովորելու թույլտվությունը շատ երկար ճանապարհ է անեցել: Աբովյանը պետք է նախ՝ ստանար կաթողիկոսի համաձայնությունը, ինչը տրվել էր մեծ դժվարությամբ: Սակայն դա էլ բավական չէր: Պարրոտն արել էր անկարելին՝ ստացել էր Դորպատի համալսարանի ռեկտորի, ապա Լուսավորության նախարար-

րի, Կովկասի փոխարքայի և, վերջապես, կայսր Նիկոլայ I-ի անմիջական թույլտվությունը: Ի դեպ, կայսրն անձամբ է իր ձեռքով ստորագրել Աբովյանին կրթության հնարավորություն տալու դիմումը:

Պարրոտի և Աբովյանի վերելքը Արարատի գագաթ մշտապես եղել է հայ արվեստագետների ուշադրության կենտրոնում: Բազմաթիվ նկարներից պետք է հատկապես առանձնացնել Էդ. Իսաբեկյանի փառահեղ նկարը, որի կրկնօրինակները նույնպես կան Հայաստանի ազգային գրադարանի ալբոմային հավաքածուներում:

Հայաստանի ազգային գրադարանի արվեստի բաժնի օրացույցների հավաքածուում առկա է Խ. Աբովյանի պատկերով 3 օրացույց՝ 1957 թ. «Երևան» կուլտուրական միության կենտրոնական վարչության հրատարակած, 1973 թ. Թեհրանում հրատարակված (կազմ. Տաճատ Պողոսեան), և 2009 թ. ՀՀ Մշակույթի նախարարության հրատարակած:

Առհասարակ, սխրագործությունն է եղել Աբովյանի կյանքն ու գործունեությունը: Աբովյանը մեր ժամանակակիցն է, ոչ միայն որպես մեծ հայրենասեր, վսեմ գաղափարների տեր մտածող, այլև իբրև մեծ արվեստագետ՝ իր ռեալիստական գրչով, կյանքի հանդեպ կրքոտ վերաբերմունքով, ստեղծագործական հանդուգն որոնումներով, իր ինքնատիպ ու անկրկնելի արվեստով, այլ խոսքով, իր այն որակով, որին այսօր նորարարություն անունն են տալիս: Հետևաբար, Աբովյանը եղել և մնալու է հավերժ իր ինքնատիպությամբ և արվեստով:

SUMMARY

The article presents the non-book publications dedicated to Khachatur Abovyan in the art department of the National Library of Armenia. The first original oil painting of the great enlightener was made around 1831. In autumn by the Dorpat artist Ludwig von Meidel. Later, hundreds and thousands of examples were drawn and printed from that blueprint, which are widely used among Armenians. In addition to a large collection of photographs, the art department of the National Library of Armenia preserves exclusive original paintings, postcards, calendars, guides devoted to Abovyan, which are of great value for study.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Անմահ ավանդներ // Սովետական արվեստ, Երևան, 1955, № 5, 10-րդ տարի, էջ 3-4:
2. Ժամանակակիցները Խաչատուր Աբովյանի մասին, կազմ.՝ Հ. Մուրադյան, Երևան, Արմֆան, 1941, 128 էջ:
3. Աբովյան Խ. Վերք հայրենասերի, Երևան, Զանգակ, 2022, 376 էջ:
4. Աբովյան Խ. Երկերի լիակատար ժողովածու, հտ. 7, Երևան, ԳԱԱ հրատ., 1956, 524 էջ:
5. Հակոբյան Պ. Խ. Աբովյանը և երաժշտությունը, // Սովետական արվեստ, Երևան, 1955, № 5, 10-րդ տարի, էջ 6-12:
6. Հակոբյան Պ. Աբովյանի անհայտացման հին վարկածի նոր «մեկնաբանումը» // Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Երևան, 1977, № 5, էջ 61-73:
7. Հակոբյան Պ. Խաչատուր Աբովյան. Կյանքը, գործը ժամանակը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1967, էջ 798:
8. Հակոբյան Պ. Խաչատուր Աբովյանի կյանքի և ստեղծագործության Երևանյան շրջանը (1843-1848), Երևան, Ա.հ., 2013, 27 էջ:
9. Հակոբյան Պ. Խաչատուր Աբովյանի կենսագրության առեղծվածները, Էջմիածին, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 1997, 486 էջ:
10. Հակոբյան Պ. Խաչատուր Աբովյանի տուն-թանգարան / Ուղեցույց, Երևան, Հայաստան, 1976, 14 էջ: